

Чистяк Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОВА УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ В ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан характерних досліджень мови українського символізму з позицій лінгвокогнітивного підходу, виявлено основні переваги та недоліки цих студій і запропоновано уточнення концепції символістського тексту в лінгвоконцептуальній перспективі.

Ключові слова: текст, символ, лінгвоконцептологія, космологія, міф.

Постановка проблеми. Проблеми художньої концептуалізації набувають останнім часом у філології та суміжних наукових дисциплінах дедалі ширшого висвітлення. Лінгвокогнітивний аналіз дозволяє вивести проблему конструювання мовно-культурних зв'язків у динамічних процесах знакувотворення на новий рівень аналізу, прогнозований у працях тартурсько-московської школи семіотики, а також у дослідженнях інтертекстуальної семантики у французькому постструктуралізмі (школи Ю. Крістевеї та Ф. Раст'є). У вітчизняній філології вже наявні перспективні праці з делімітації дефініції, структури, семантики та методики аналізу концепту як мовно-культурної одиниці семіозису (А. Приходько, О. Селіванова). Студії художньої концептуалізації (роботи І. Бехти, Л. Белехової, Т. Вільчинської, О. Кагановської, В. Ніконової) характеризує широка дискретність аналітики. Водночас досі чітко не проявленим залишається процес образно-концептуального зіставлення у структурі художнього тексту українського символізму з позицій лінгвокогнітивного підходу, аналізу чого й присвячена дана розвідка. Отже, **актуальність** дослідження художньої концептосфери обумовлюється дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу як у межах когнітивної лінгвістики, так і суміжних наук із огляду на текстоцентричну парадигму сучасних постструктуралістських мовознавчих студій.

Метою статті є моделювання основних закономірностей лінгвокогнітивного підходу до аналізу мови українського символізму, з урахуванням комплексного розгляду ментального та образного текстового семіозису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з висновками болгарської дослідниці кольоролексем у мові українських символістів Р. Камберової, за українською літературною традицією у творах символістів найчастіше знаходимо національні символи, трансформовані уявою митця, що відображають навколишній світ різними способами. Саме символ об'єднує поняття про реальність і є умовним знаком певних явищ. Семантика символу поєднує літературні твори окремої течії з історією, традицією. Кожному літературному напрямку притаманні власні символи, які передають певні враження, почуття, ідеї, пов'язані з історичними подіями [5, с. 303].

Як підкреслює автор дисертації «Міфопоетика творчості Олександра Олеся» І. Чернова, на рубежі XIX – XX ст. загострюється відчуття хаосу, зруйнованого побуту і свідомості, посилюється конфлікт між побутом і буттям, відчуття катастрофічності світу, що зумовило нове осмислення минулого, пронизане ідеєю космізації свідомості. Цей період характеризується потужною міфопоетичною свідомістю, посиленням інтересом до язичницької символіки через наявність у ній чіткого міфопоетичного пласту [13, с. 5]. Дослідник вказує на те, що метод, який зближував різні види мистецтва з міфом і ритуалом, виник у західному літературознавстві і культурології. Джерелами ритуально-міфологічного методу вивчення літератури стали праці Дж. Фрезера і його послідовників, а також теорія архетипів К. Юнга. Теорія архетипів створила засади для пошуку ритуально-міфологічних моделей у сучасній літературі. Орієнтуючись на вчення К. Юнга, представники ритуально-міфологічної школи (М. Бодкін, Н. Фрай, Р. Чейз) звернулися до вивчення міфологічних мотивів, символів, метафор, ритуальних схем у сучасних художніх творах і філософських системах [13, с. 5]. Зокрема, І. Чернова звертає увагу на співвідношення концептів ВОДА і ВОГОНЬ, ЗЕМЛЯ І ПОВІТРЯ у символічній мові О. Олеся [13, с. 9]. Слід звернути увагу на те, що названі концепти є, по суті, репрезентантами **першостихій** відповідно до концепції міфологічних архетипів К. Юнга. Також розглянуті такі основоположні концепти, як СВІТОВА ВІСЬ і ДЕРЕВО, ВЕРХ і НИЗ, ЗЕМЛЯ і НЕБО, СОНЦЕ і МІСЯЦЬ, ВСЕСВІТ і ЛЮДИНА, РАЙ і ПЕКЛО [13, с. 16]. Відзначимо, по-перше, акцентованість **концептуальних опозицій** серед значених концептів поетичної мови О. Олеся. По-друге, тут слід убачати діалектичну єдність МАКРОКОСМУ (ВСЕСВІТУ) і МІКРОКОСМУ (ЛЮДИНИ) відповідно до світоглядних положень філософії Г. Сковороди. Мовна картина світу О. Олеся синтезує філософські засади західноєвропейського символізму і української філософії серця, а також символізм і романтизм [13, с. 17]. Бачимо, що космологізм є істотною світоглядною рисою не тільки системи символів О. Олеся, а й символічної поетики в цілому, що може бути продемонстровано через залучення текстів інших авторів [12].

О. Косінова підкреслює роль звукової організації мови та синестезії поезії і музики в теоретико-методологічних уявленнях символістів від самих початків існування цієї течії [6, с. 71]. Слід відзначити, що витoki обох цих винятково значущих для мови символізму тез віднаходимо далеко за просторовими і часовими межами цього поетичного напрямку. Так, звукова організація мови є центральним об'єктом лінг-

вофілософської праці, що виступає першим у світі відомим сьогодні дослідженням як з етимології, так і з фоносемантики – діалогу Платона «Кратіл». Саме цей напрямок думки продовжений поетами XIX – XX ст., які надавали семантичних відтінків окремим звукам. Зрештою, такий підхід закорінений глибоко у міфології, у магічному сприйнятті звуків, особливо звучання божественних імен. Універсальна роль музики та її зв'язок із мовою та всіма іншими проявами людської духовності і космосу найяскравіше виявлені в концепціях, що так або так базовані на поглядах Піфагора та його школи. Спільне походження поезії і музики, зокрема первинність поетичної мови відносно прозової – важливе місце в концепціях французьких філософів доби Просвітництва, що найдетальніше розроблено в працях Е. Кондільяка.

Дисертація Н. Лисенко «Метафора і символ у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки» показує, що дослідження метафор і символів як структурно-семантичних явищ та засобів пізнання і вербалізованого освоєння світу визначається тим, що вони, по-перше, особливо виразно маніфестують процеси, характерні для відповідного етапу розвитку поетичної мови; по-друге, характеризують особливості взаємодії колективного й індивідуального у сфері культури взагалі та її окремих концептуалізованих виявах зокрема; по-третє, відбивають специфіку індивідуального світобачення та його реалізацію в художньо-естетичних формах [8, с. 2]. Дослідник спирається на здійснене М. Бахтіним визначення художнього вербального символу як трансформованого образу, що зберігає зв'язок із позначуваними реаліями та опосередковано через смислові сплетіння співвідноситься з ідеєю космічного й людського універсуму [8, с. 5]. Визначено також, що концептуальними для поетичної мови Т. Осьмачки є символи, що «обертаються» навколо архетипного образу МАТЕРІ-ЗЕМЛІ [8, с. 10]. Найважливіший висновок ученого полягає в тому, що поетичний ідіостиль Т. Осьмачки становить собою унікальне поєднання витоків національного світосприйняття та символістських модерних пошуків. Образні паралелі, розроблені поетами-символістами, зокрема й Т. Осьмачкою, були творчо розвинуті наступниками, зокрема – шістдесятниками, а на сучасному етапі ввійшли до скарбниці української поетичної мови [8, с. 11].

Дисертаційне дослідження С. Шурми «Поетика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е. По, А. Бірса, Г. Лавкрафта)» цінне передусім **семіотичним** підходом до досліджуваного матеріалу. В основі *символу*, як текстового явища, лежить зв'язок, притаманний концептуальній метонімії як категорії мислення. Проте, на відміну від метонімії, де корелят і референт належать до однієї концептосфери (З. Кевечеш), корелят і референт символу належать до різних таксономій. В аналізованих художніх текстах функціонують два типи символів: глобальний символ як пізнавальна і культурна категорія (С. Аверинцев, Н. Арутюнова, Ю. Лотман, В. Топоров), що існує до і поза текстом, слугуючи «текстовим геном» (Ю. Лотман), який підпорядковує сюжет і структуру твору, і текстовий символ, що існує тільки в межах певного тексту як осимволізований троп (У. Еко) чи художня деталь [15, с. 7]. Цінною є здійснена дослідником класифікація художніх текстів за насиченістю символікою: виділені

тексти з високим та зі зниженим рівнем символіки [15, с. 10]. У розглянутих авторів серед текстових символів загалом переважають символи життя, смерті, маргінального стану, сну. Деякі символи домінують у творах одного з авторів, наприклад, символ ОКЕАН в Е. По, МІСТО – у Г. Лавкрафта, ТВАРИНИ – в А. Бірса. Глобальні символи, як культурно зумовлені семіотичні утворення, сфокусовані навколо концепту СМЕРТЬ, який указує на жанрову належність творів [15, с. 12]. Символи в готичних оповіданнях мають метафоричну реалізацію, коли метонімічний компонент у сильній позиції у словесній метафорі вказує на символічність певного її елемента, або походять від художньої деталі, розширюючи коло значень мовного знаку у мікро- та макроконтестах [15, с. 14]. Жанр готичного оповідання передбачає усталену схему розгортання взаємодії між образністю та символікою: образи і символи в таких текстах становлять жорстку ієрархію, на вершині якої є культурно зумовлений символ та глобальний метаобраз [15, с. 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, найважливішими рисами вербалізації концептосфери символічної мови виступають такі: 1. Символ реалізований передусім у контексті міфологічного мислення, яке передбачає ставлення до слова як до магічного засобу, інструмента ірраціонального впливу на людину і навколишній світ, а не як на конвенційний набір звуків. Автор-символіст реінтерпретує прецедентні міфологічні концепти і тексти, створюючи власну вторинну міфологію (відповідно до концепції І. Дьяконова й О. Колесника); 2. Наявне активне осмислення архетипових концептів-символів – як у їх універсальній, загальнолюдській частині (згідно з теорією К. Юнга), так і в етнонаціональній репрезентації (відповідно до концепції Н. Слухай), зокрема концептуалізації першостихій буття. Відповідно, відбувається синтезування фольклорного і літературного, християнського і язичницького векторів світобачення, де літературний і християнський вектори репрезентують універсальний вимір, а фольклорний і язичницький вектори – етнонаціональний вимір міфопоетичної ментальності; 3. Має місце функціонування концептуальних опозицій, що репрезентують бінарне мислення як один із найархаїчніших інструментів освоєння дійсності; 4. Відзначені різні форми презентації психологічного паралелізму, теорія якого розроблена О. Веселовським і успішно застосовувана не тільки у фольклористиці, а й у літературознавстві та мовознавстві.

Вищезазначене детермінує розроблення міждисциплінарного інструментарію аналізу мови символічних текстів із залученням підходів використовуваних в етнолінгвістиці, лінгвофольклористиці, лінгвокультурології, психолінгвістиці та інших сучасних дисциплінах. Теоретико-методологічні засади вивчення вербалізаторів міфологічного мислення та магічного сприйняття мови в архаїчних (фольклорних та давньолітературних) і архаїзованих (модерних) текстах розроблені в публікаціях Е. Тейлора, Дж. Фрезера, О. Лосева, В. Іванова, В. Топорова, І. Дьяконова, К. Юнга, Е. Кассіра, М. Еліаде, О. Снитко, Н. Слухай, С. Єрмоленка, С. Росовецького, Ю. Дядищевої-Росовецької, О. Колесника, А. Слухай та інших науковців. Таке дослідження стає можливим лише в контексті загальнотеоретичної проблематики лінгвоконцептології як науки про вербалізацію концептуальної картини світу в мовній картині світу.

Література:

1. Бехта І. Від модернізму до постмодернізму: художні концепти текстової епохи. Львів: Вид-во Львівського університету, 2012. 228 с.
2. Белехова Л. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект К.: Айлант, 2002. 368 с.
3. Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. Тернопіль: Джура, 2008. 424 с.
4. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя). К.: ВЦ КНЛУ, 2002. 292 с.
5. Камберова Р. Семантика лексем зі значенням кольору в українських поетів-символістів. Вісник Львівського університету. 2009. № 48. С. 300–305.
6. Косінова О. Проблеми символізму у творчості Богдана Лепкого та Павла Тичини. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство». 2012. № 36. С. 71–76.
7. Лисенко Н. Архетипні символи в поетичній мові Тодося Осьмачки. Філологічні науки. Суми: Вид-во Сум. держ. пед. ун-ту, 2000. С. 60–68.
8. Лисенко Н. Метафора і символ у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова»; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2003. 15 с.
9. Ніконова В. Трагедійна картина світу у поетиці Шекспіра. Дніпропетровськ: ДУЕП, 2008. 364 с.
10. Приходько А. Концепты и концептосистемы. Дніпропетровськ: Вид. Бєлая І.А., 2013. 307 с.
11. Сєліванова О. Світ свідомості в мові. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
12. Чернова І. Міфологема долі у художньому просторі О. Олеся. Слово і час. 1998. № 12. С. 19–21.
13. Чернова І. Міфопоетика творчості Олександра Олеся: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література»; Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 1999. 18 с.
14. Шурма С. Механізми взаємодії образів та символів у новелах Е. По, А. Бірса та Х. Лавкрафта. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія». Харків: Константа, 2006. № 725. С. 46–50.
15. Шурма С. Поетика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е. По, А. Бірса та Г. Лавкрафта): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»; Київський нац. лінгв. ун-т. Київ, 2008. 23 с.

Чистяк Д. А. Язык украинского символизма в лингвоконцептологии: современное состояние и перспективы исследований

Аннотация. В статье проанализировано современное состояние характерных исследований языка украинского символизма с позиций лингвокогнитивного подхода, выделены их положительные и отрицательные черты и предложено уточнение концепции символистского текста в лингвоконцептуальной перспективе.

Ключевые слова: текст, символ, лингвоконцептология, космология, миф.

Chystiak D. The Language of Ukrainian Symbolism in Cognitive Linguistics: Analysis of Contemporary Studies and Perspectives of Research

Summary. The article deals with the critical analysis of the contemporary studies of the language of Ukrainian symbolist texts in the perspective of the cognitive linguistics. After the delimitation of the advantages and disadvantages of these studies the author proposes to modify the definition of the conception of symbolist text from the cognitive perspective.

Key words: text, symbol, cognitive linguistics, myth, cosmology.